

*Шевченко Олена Миколаївна,
старший викладач кафедри цивільного права
Запорізької державної університету*

ПОСВІДЧЕННЯ ТА СКЛАДАННЯ ЗАПОВІТІВ ЗГІДНО НОВОГО ЦК УКРАЇНИ.

У завнодавстві про цивільносправедливості і, зокрема спадкових, існують такі умови, що, безсумнівно, мають бути повідомлені заповідачу перед написанням та посвідченням змісту заповіту, оскільки мають стосуватися певних правовідносин, які спадкоємцю або заповідачу після його смерті змінити буде неможливо. Тому особливу увагу нотаріусу необхідно приділити саме визначенню дійсного волевиявлення заповідача, а це неможливо здійснити без короткої, але змістовної консультації стосовно всіх можливих варіантів передачі майна конкретним особам як за спадком, так і за іншими цивільними угодами. Характерними особливостями заповітів можна зазначити такі:

- простий, коли заповіт стосується всього майна та прав спадкодавця та розподіляється між чітко визначеними спадкоємцями в рівних долях;
- пропорційний, коли розмір частки кожного спадкоємця пропорційно визначенні спадкодавцем з урахуванням особистого ставлення спадкодавця до кожного спадкоємця;
- натуральний - зазначення в заповіті конкретного майна і його спадкоємця;
- з умовою, коли перед спадкоємцем заповідачем висувається певна умова, яка визначає можливість набути статус спадкоємця та право розпорядження спадщиною;
- частковий - свідоме розпорядження заповідача лише стосовно частини майна, коли решта майна має спадкуватися за законом;
- з підприємченям, коли спадкодавцем враховується можливість смерті спадкоємця, зазначеного в заповіті, до відкриття спадщини або її неприйняття і на цей випадок передбачається заміна вихідного спадкоємця іншим. При цьому, в законні передбаченні варіант, коли спадкоємців декілька, а підприємченям є лише один спадкоємець. Тобто, слід вважати можливим, що у такому випадку при правильному викладенні змісту, є можливість говорити про особисте підприємченям одного або декількох спадкоємців чи виключне підприємченям, коли кожного з кола спадкоємців буде "замінювати" окремий підприємченям спадкоємець. Можливо, що спадкодавець виявить волю щодо підприємченям альтернативного, коли в разі виходу спадкоємця або неприйняття ним спадщини або навіть у випадку виходу всього кола спадкоємців спадкоємець передбачається в заповіті здійснювати на альтернативній основі декількома спадкоємцями з певними умовами, які визначають переважне право на

спадкування за призначенням. Тобто, в цьому випадку варіант викладення змісту заповіту доволі багато, тому бажано встановити, які умови більш доцільні заповідачу. Можливим вважається варіант зазначення в заповіті певної послідовності підприємченям спадкоємців. Змішане ж підприємченям може складатися з декількох розглянутих варіантів підприємченям;

- позбавлення спадкоємця права спадкування;
- шляхом не зазначення в заповіті;
- шляхом прямої взаємки в заповіті про позбавлення

спадкоємця такого права.

Заповідач може у заповіті позбавити права спадкоємства одного, кількох або всіх спадкоємців за законом ст. 1224 ЦК України [1].

При цьому, правовий зміст цих умов має бути докладно роз'яснений заповідачу. На підставі цих умов треба скласти загальний перелік питань, на які заповідач має відповісти при написанні проекту заповіту, який складається за участю нотаріуса. Крім того, положення, що в тій чи іншій мірі стосуються цих питань, мають також бути чітко викладені при складанні та посвідченні заповіту заповідачем, щоб в майбутньому не потребувалось їх тлумачення.

Хоча дієздатна особа втрапила на випадок своєї смерті розпорядитися усім належним їй майном або його частиною на свій розсуд шляхом посвідчення заповіту на ім'я однієї або кількох осіб, ж тес не входять, так і тес, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також на ім'я держави або юридичної особи [2].

Звертаючись до групового тлумачення права на посвідчення заповіту, необхідно зазначити, що це питання не має однозначного вирішення щодо посвідчення заповіту частково дієздатними особами. Імпонує правова позиція М. Ю. Барщевського та Т. Д. Чепіги [3], які на відміну від інших авторів передбачали можливість за частково дієздатними особами заповідати своє майно з тес підстав:

- особа, що зловживала спиртними або наркотичними засобами, не позбавлялась законом повної громадянської дієздатності, а лише обмежується в ній;
- метою призначення піклувальника є недопущення громадянством такого використання свого майна, що йтиме на шкідливу йому славу, його сім'ї;
- заповіт здійснюється після смерті заповідача і не може бути використаний для продовження зловживання спиртними напоями та наркотичними засобами.

Тобто, досить цікава аргументація зробленої пропозиції має під собою ґрунт, який можна було б вважати логічним і в дусі сучасної демократизації суспільних відносин.

Закнодавць, обмежуючи громадянства в праві здійснювати значимі цивільно-правові угоди, мав на увазі також легку можливість шарахів обдурити і вплинути на частково дездатну особу при укладенні угоди. Але заповіт - це одностороння угода, за якою заповідач передає все своє майно або його частку та може визначити ті умови, за якими спадкоємці впраді його приймуть. Отже, при посвідченні заповіту вплив інших осіб на заповідача має бути обмеженим.

Загальні вимоги до заповіту викладені в ст. 1247 ЦК України. Так, заповіт повинен бути укладений у певній формі із дотриманням таких спеціальних умов, однією з яких є посвідчення особами, якщо це право посвідчення заповітів надане законодавством про нотаріат [4].

До переваг нотаріальної форми заповіту відносять: гарантії закріплення дійсної волі заповідача і таємниці заповіту до смерті заповідача, усунення можливої сторонньої впливу на заповідача, можливість скласти заповіт юридично грамотно та відповідно до вимог закону, що в майбутньому забезпечує виконання останньої волі заповідача в межах, визначених законом тощо.

Треба відзначити, що нові положення цивільного кодексу спрямовані на демократизацію та конкретизацію інституту заповіту. З точки зору ж нотаріального процесу заслуговують на увагу такі аспекти:

- спадкування права на вклад у банківських установах (ст. 1228 ЦК);
- заповіт з умовою (ст. 1242 ЦК);
- заповіт подружжям (ст. 1243 ЦК);
- посвідчення нотаріусом секретних заповітів (ст. 1249 ЦК);
- посвідчення заповіту при свідках (ст. 1253 ЦК);
- таємниці заповіту (ст. 1255 ЦК);
- тлумачення змісту заповіту (ст. 1256 ЦК) та інші [5].

Умови заповіту, що зазначаються заповідачем не завжди адекватні загальнопринципним нормам, але в разі посвідчення заповіту або в подальшому при тлумаченні його змісту така неординарність може несприятливо сприяти, не братись до уваги тощо. Але це справа дуже деликатна, оскільки відстоює свої права небіжчик вже не в змозі. Тому за традиційним сімейством нашого народу - остання воля заповідача вважалась завжди непорушною. З іншого боку, минув час, коли заповідач міг вимагати від спадкоємців суттєвого обмеження їх громадянських прав (правоздатності) на довгі роки, а в деяких дореволюційних заповітах і до кінця життя. З позицій демократичного суспільства в змісті заповіту не можуть мати місце умови, виконання яких суттєво обмежує громадянські права спадкоємців.

Спадкування права на вклад у банківських установах в кодексі запропоновано досить демократично порівняно з іншим спадковим майном, що відповідає сучасній юридичній практиці. Дійсно, розпорядження, де б воно не було зроблено, але в певній, визначеній законної формі, не може володіти якимись перевагами або недоцільно вистіти. Тому доцільно вважати, що переваги матиме лише те розпорядження, яке зроблено пізніше і це має бути позначене визначальним принципом.

З процесуальної позиції заповіт - це вільний свідомий вираз особистої волі заповідача, безпосередньо пов'язаний з його особистістю. Тому посвідчення заповітів через представників, а також від імені кількох осіб на сьогодні не допустиме, - таку процесуальну позицію займає на сьогодні Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (п. 82), закон України Про нотаріат (ст. 56) [6], що не відповідає нормам нового ЦК України.

На практиці виникали випадки, коли за посвідченням заповіту зверталися подружжя і нотаріус не в змозі був пояснити, чому існує обмеження щодо посвідчення заповітів подружжям. Загальний зміст такого обмеження полягає у невизначеності прав кожного із подружжя у різних правових ситуаціях.

У новому ЦК України передбачена можливість посвідчення заповіту подружжям з визначенням прав кожного з подружжя у різних правових ситуаціях. Так, за життя подружжя кожному із них надається і право на скасування заповіту, а в разі смерті одного з них інший може змінити умови заповіту щодо своєї частки (ст. 1243 ЦК). Отже, автори ЦК України сприйняли громадянам в укладенні ними угод, законодавчо передбачали можливі наслідки та захищали права кожного з них у різних правових ситуаціях [7].

Чинний нотаріальний процесуальний порядок посвідчення заповітів передбачає, що заповіт може бути посвідчений в будь-якій нотаріальній конторі, а також за місцем знаходження заповідача, якщо він за станом здоров'я не може з'явитися в нотаріальну контору, про що в заповіті робиться відповідна відмітка. Для забезпечення прав громадянина посвідчення заповіту, які знаходяться або опинились в особливих умовах, де поблизу немає нотаріальних контор або приватних нотаріусів, законом передбачена можливість посвідчення заповіту посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів ст. 37 Закону, а також посадовими особами, зазначеними у ст. 1252 ЦК України та ст. 40 Закону [8]. Таким чином, якщо особа знаходиться у певній ситуації (наприклад, корабель знаходиться в порту і обставини не змушують до поспіху), то посадові особи не вправі вчиняти посвідчення заповіту і на цій підставі можуть правомірно відмовити громадянину в його посвідченні.

Особи, яким надане законом право посвідчувати заповіти, зобов'язані роз'яснити заповідачу його права та обов'язки, пояснити доцільність та необідність зазначення відомостей про місце знаходження спадкового майна.

При посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його права на майно, що заповідається. Але загальним правилом має бути посвідчення заповіту щодо майна, яке належить заповідачу за правом приватної або спільної власності. Це положення не стосується випадків належності заповідачу оплаченого права оренди, за яким можливе правонаступництво, та інших прав, що передбачають зміну орендаря або користувача. Тут мається на увазі правова різниця між правонаступництвом та спадкуванням. Перехід права власності, за яким майно за заповітом може бути заповідаче тільки у власність, про що має вказуватися в нотаріальному порядку свідцтво про право на спадщину. Зазначення ж у свідцтві правонаступництва в правовідносинах не доцільне і фактично не реальне. Так, при участі заповідача в цивільному процесі в якості позивача його право вимоги до відповідача не устатковується, а реалізується правонаступництвом, устатковуватиметься лише майно або гроші, присуджені судом.

Нотаріус при посвідченні заповіту перевіряє чи не містить він розпоряджень, які суперечать закону. На сьогодні у заповідача є право і законодавством передбачена можливість покласти на спадкоємців такі зобов'язання:

- довільне користування спадковим майном (жильй будинок) (ст. 1238 ЦК), тобто заповідач покладає на спадкоємця, до якого переходить якийсь будинок зобов'язання надати іншій особі довільне користування цим будинком або певною його частиною. Це зобов'язання заноситься нотаріусом у свідцтво про право спадкоємства. В разі наступного переходу права власності на будинок - право довільного користування зберігає силу;

до заповіту може бути включено розпорядження не майнового характеру (ст. 1238 - заповідальний відказ, ст. 1240 ЦК України - покладення на спадкоємця виконання дій для загальнокорисної мети) - про порядок поховання заповідача, повернення боргу, використання певних майном. Спадкоємець, на якого покладено заповідачем виконання заповідального відказу, зобов'язаний виконати його лише в межах дійсної вартості спадкового майна, що перейшло до нього, а в разі його смерті - цей обов'язок переходить до його спадкоємця.

Згідно ст. 1244 ЦК України заповідан може передбачити та застерегти випадок, коли зазначеній у заповіті спадкоємцю помре до відкриття спадщини або не прийме її, шляхом зазначення іншого спадкоємця, в законодавстві така умова заповіту визначена як підпризначення спадкоємця.

Заповіт повинен бути чітко і ясно складений, не викликаючи неясностей та суперечок після відкриття спадщини. Формулювання у заповіті окремих положень та умов має відрізнятися особливою точністю, визначеність та певною логікою думки, що позбавить в майбутньому не годних в зміст заповіту спадкоємців або позбавлених права спадкування осіб оспоровити свідомість заповідача. Гарантією непорушності змісту заповіту та доведенню свідомості заповідача при посвідченні заповіту має бути приділена особлива увага, що набуває особливого значення для дотримання останньої волі заповідача, щодо передачі всього майна або його частини. У зв'язку з цим неможливо погодитись із запропонованою з ст. 1253 ЦК України концепцією участі свідків у процесі посвідчення заповіту, що також суперечить нормам закону України Про нотаріат. Нотаріальний процес має передбачити процесуальні заходи для того, щоб зміст заповіту, а також сам факт складення заповіту не могли бути змінені або зникли.

При посвідченні заповіту нотаріус зобов'язаний роз'яснити заповідачу зміст ст. 1241 ЦК України, тобто положення про права деяких визначених законом осіб на обов'язкову частку у спадщині. Це положення має досить значний процесуально-правовий зміст, який, на жаль, не простежується в оприлюднених опублікованих заповітах (зразках). Ознайомлення спадкоємця із змістом ст. 1241 ЦК - це лише окрема частина правового роз'яснення, яке має надаватися особами, що посвідчують заповіт і не зазначення цього пункту в заповіті не буде спричиняти ніяких правових або процесуальних наслідків. Але особа вправі знати, що в разі незачинення осіб, які мають право на отримання обов'язкової частки спадщини, вони отримають передбачену законом частину не залежно від волі заповідача, вказаної в змісті заповіту.

Заповіт нотаріально посвідчується, складається у двох примірниках (один з яких залишається в нотаріальній конторі, а другий видається заповідачу), підписується заповідачем (встановлюється його особа і перевіряється дієздатність) і записується в реєстрі та заносяться до алфавітної книги обліку заповітів, сплачується державне мито.

Заповіт може бути змінений або скасований заповідачем в будь-який час і про це нотаріус має попередити заповідача. Нотаріус має повідомити, що заповіт, складений пізніше, скасовує попередній заповіт повністю, або в частині, в якій він йому суперечить (ст. 1254 ЦК), а також, що заповідач вправі подати письмову заяву про скасування або зміну заповіту, або ж новий заповіт.

Якщо заповіт посвідчений посадовими особами в порядку ст. 40 Закону України "Про нотаріат", завідувачі нотаріальним архівом, державним нотаріальним конторам зобов'язані перевірити заповнюваність заповіту, що надійшов на зберігання, і при невідповідності його записові повідомити про це заповідача і посадову особу не пізніше наступного дня після одержання заповіту. За бажанням заповідача такий заповіт переформлюється нотаріусом на загальних підставах або теми посадовими особами, які його посвідчили [9].

На заповіті державний нотаріус робить посвідчувальний напис вказівкою розміру державного мита - 0,05 мінімальної заробітної плати, потім підписується та скріплює печаткою. Плата за посвідчення заповіту приватним нотаріусом визначається за домовленістю між ними та громадянином, але не може бути меншою розміру державного мита [10, 11]. Заповіти, складені та посвідчені, змінені або скасовані в установленому законодавством порядку, підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі заповітів та спадкових справ у порядку, установленому Положенням про Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ [12].

Використана література

1. Україна. Законн. Громадянський кодекс України / Пер. с укр. - Х: Консум, 2003. - С. 499.
2. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія та практика. Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2002. - С. 177.
3. Барцкевський М.Ю. Если открылось наследство. - М., 1989. - С. 67-69; Чепига Т.Д. К вопросу о праве завещать // Вестник МГУ. Серия X - "Право", 1965. - №2. - С. 51.
4. Україна. Законн. Громадянський кодекс України / Пер. с укр. - Х: Консум, 2003. - С. 506.
5. Україна. Законн. Громадянський кодекс України / Пер. с укр. - Х: Консум, 2003. - С. 528с.
6. Законодавство України про нотаріат. Організаційно-правові основи діяльності нотаріату: збірник офіційних нормативних актів // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1998. - №6. - С. 243.
7. Україна. Законн. Громадянський кодекс України / Пер. с укр. - Х: Консум, 2003. - С. 505.
8. Законодавство України о нотариате. - Х: 000 "Одиссей", 2003. - С. 17-19.
9. Там само. С. 19.
10. Декрет Кабінета Міністрів України "О государственной пошлине" от 21 января 1993 г. Ведомости ВР Украины. - 1993. - №13. - Ст. 113.
11. Указ Президента України Про впорядкування справляння плати за виконання нотаріальних дій. м. Київ, 10 липня 1998 року №762/98.
12. Положення про єдиний реєстр заповітів та спадкових справ. Затверджено Наказ Міністерства юстиції України 10.10.2000 №51/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 жовтня 2000 р. за № 714/4935.